

Ing. arch. Martin Říha

Haškova 1714/5

500 02 Hradec Králové 2

Oponentní posudek

diplomové práce

REFLEXE VÝVOJE SOUSEDSTVÍ NA PANELOVÉM SÍDLIŠTI

Vysoká škola:

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
Fakulta humanitních studií
Katedra sociální a kulturní ekologie

Diplomant:

Bc. Tomáš Pfaff

Vedoucí práce:

PhDr. Daniel Čermák, PhD.

Hradec Králové, květen 2017

Úvod

Diplomant pojal diplomní projekt jako sociologickou případovou studii, zabývající se tématem vývoje sousedství v čase na části panelového sídliště Moravské předměstí v Hradci Králové při Třídě Edvarda Beneše. Stanoveným výzkumným problémem mu byla otázka, jakou podobu má a jakými proměnami prošlo sousedství původních obyvatel z doby vzniku a zabydlení, a to jak v souvislosti se stárnutím a měnícím se stavem tamní občanské komunity, tak se stárnutím a dalšími změnami fyzického prostředí, tedy vlastních objektů sídliště, veřejných prostorů, zejména parteru, dopravní obsluhy, zeleně apod. Nesporně jde o téma zajímavé a přínosné nejen pro sociologii, ale i pro projektanty – urbanisty. Práce seznamuje také s názorem diplomanta na lokální i vnější faktory, zodpovědné za nalezený stav a specifický vývoj. Diplomant odpovídá na stanovené výzkumné otázky skrze data získaná rozhovory s původními obyvateli studované lokality, pozorování výzkumné lokality včetně jejího veřejného prostoru a studia relevantních pramenů pojících se k místu výzkumu. Výsledky realizovaného výzkumu poukazují na neudržitelný vývoj sousedství, a to jak v dimenzi sociální (rozpad původních vazeb a komunitního života), tak v dimenzi fyzické (úpadek fyzického stavu lokality). Obě dimenze také vykazují výrazně reciprokový vztah a synergické působení. Výsledky výzkumu konfrontují teoretická očekávání tvůrců urbanistického souboru s realitou a poukazují na výzkumný potenciál studovaného fenoménu do budoucna nejen pro sociology, pro orgány veřejné správy, pro projektanty urbanisty, ale i na jeho širší roli ve vztahu k problematice trvale udržitelného rozvoje.

Teoretická část se zabývá vývojem pohledu na problematiku komunit a sousedství obecně, zmiňuje práce zabývající se klasickým sociologickým vyjádřením úpadku komunity, pohledem na komunitu optikou předválečné Chicagské školy, popisuje názorový obrat v druhé polovině 20. století, komunitní otázku Barryho Wellmana, pojmy *community lost*, *community saved* a *community liberated* v pojetí zahraničních i našich autorů, uvádí současný pohled na komunitu a její studium. V dalších subkapitolách teoretické části své práce popisuje sousedství jako předmět zájmu v současnosti, různé pohledy a metody jeho zkoumání, význam sousedství v současné době zejména z pohledu našich autorů, reflektujících specifika vnějších, zejména politických faktorů a změn po roce 1989. Zmiňuje tematicky relevantní pojmy a akcentace různých atributů u různých profesí, zejména sociologů, ale i filosofů a teoretiků architektury, urbanismu a územního plánování, typologii sousedství, funkce vyplývající z existence a různých typů sousedství a sociální i prostorově fyzické faktory ovlivňující podobu a vývoj sousedství. Pozornost věnuje i faktorům makro-sociálním, jako jsou postupující urbanizace, individualizace, nárůst mobility, rozvoj informačních technologií, proměna podoby rodiny nebo změny ve způsobu trávení volného času dětí atd. Teoretická část se zabývá i tématy sociální koheze, jejími teoretickými východisky, vztahy sociální koheze a sousedství, výchozí konceptualizací sousedství pro svou práci a pojmy „pocit komunity“, „sousedská síť“, „dimenze sousedství“. Zabývá se konceptualizací fenoménu sousedství, rámcovou dimenzionalizací včetně dílčích komponent a indikátorů sousedství. Popisuje segment sociální a emocionální, segment fyzický (hmotově-prostorové uspořádání lokality), ale i segment vývoje v čase (dynamický vývoj se složkami evolučními

i „revolučními“ - nespojitými). Nechybí doplňující komentář k vlastním východiskům výzkumu pro výběr metody výběru respondentů výzkumu a podob místních šetření.

Metodologická část popisuje práci jako sociologickou případovou studii, jejímž předmětem výzkumu je fenomén susedství a jeho vývoj v čase ve vybrané lokalitě, zpracovaná jako soubor iniciačních podkladů pro budoucí, celoplošný a již výlučně kvantitativní výzkum - poskytnutí komplexního zdroje informací o fenoménu ve specifické lokalitě, např. pro vedení města, pro bytová družstva a společenství vlastníků, potencionální developery i jiné subjekty.

Stanoveným výzkumným problémem byla otázka, jakou podobu má a jakými proměnami prošlo susedství ve specifickém prostředí panelového sídliště současného téměř stotisícového města. Formulovány byly tři hlavní výzkumné otázky:

- 1) Jaké podoby nabývá v současné době susedství na území nejlidnatější třídy města Hradce Králové?
- 2) Prošlo susedství ve vymezené lokalitě nějakým vývojem v čase? Pokud ano, jakým?
- 3) Ovlivňuje povahu studovaného fenoménu nějakým způsobem i jeho fyzická a geografická situovanost? Pokud ano, jakou roli souhrnně fyzické prostředí, ve vztahu ke studovanému fenoménu, tedy zastává?

K získání odpovědí byly provedeny dva typy zkoumání – polostrukturované rozhovory a strukturovaná pozorování, tedy kvalitativní zkoumání názorů a postojů vzorku „starousedlíků“, a vlastní průzkumy a popis prostorově – hmotné a funkční struktury zkoumaného prostředí uvnitř urbanistického souboru i v jeho vnějších vazbách na město Hradec Králové a jeho přírodně-krajinné zázemí. Průzkum vhodně doplnily „expertní rozhovory“ s odborníky z různých oborů, četba odborné literatury i místního tisku a další lokální informační zdroje, a jistě také vlastní znalost a zkušenost ze zkoumaného prostředí v různých ročních obdobích. Šetření realizované v rámci diplomové práce z povahy cílů, které si klade, ale také z povahy studovaného jevu, nelze jednoznačně zařadit do jednoho možného typu případové studie. Zvolená kombinovaná forma byla dle autora použita pro její vhodnost při sledování, popisu a explanaci složitých vztahových vazeb zkoumaných případů v jejich komplexnosti a také jedinečnosti. Diplomant popisuje techniku sběru dat, tedy polostrukturovaného rozhovoru s vybraným vzorkem 12 obyvatel, vlastního pozorování, včetně výčtu teoretických opor relevantních publikací a autorů, čeho si všímat. Dominantní oporou mu byly publikace Jana Gehla, zkoumajícího dlouhodobě vztahy prostředí a komunit jeho uživatelů (obyvatel i návštěvníků). Diplomant popisuje a v odkazech uvádí i další zdroje informací o řešeném území, jako jsou mapové podklady, knihovní fondy, dobový denní tisk, oficiální webové stránky města, materiály zdejšího muzea, veřejně dostupné informační servery atd. Pro průběh a zpracování výzkumu a pro eliminaci nařčení z neobjektivnosti kvantitativního zkoumání u málo početného vzorku respondentů byla nakonec zvolena tzv. zakotvená teorie, a to pro způsob, jak přistupovat k datům a jejich analýze. Dle autora jednou z velkých výhod, pro které byla právě zakotvená teorie zvolena, byla možnost pracovat jak s kvantitativními, tak kvalitativními daty libovolné povahy (text, obrazové podklady, nahrávky aj.), a to i současně. Taktéž souběžná práce s literaturou a dalšími zdroji, jež výzkum doprovází, nepodléhá v případě aplikace zakotvené teorie rigidním pravidlům, což bylo možné aplikovat i v tomto případě. Pro potřeby diplomové práce byla

nakonec zvolena metoda Strausse a Corbinové, pro žádoucí, vysokou míru návodnosti a konkrétnosti, ačkoliv je některými jinými autory považována za příliš rigidní a svazující. Zde definovaný paradigmatický model je ale natolik obecný, aby neomezoval induktivní postup. Tento atribut převážil v procesu výběru z důvodu vůbec prvního využití zakotvené teorie ze strany autora práce.

Autor dále popisuje podrobně výzkumnou lokalitu, historii jejího projektování a výstavby, jejího hodnocení laickou i odbornou (architektonickou a urbanistickou) veřejností i v publicistice v době vzniku i v začátcích užívání, a také jejich vývoj v čase až po současný stav. Dále popisuje výzkumný vzorek obyvatel, způsob jejich výběru, jejich charakteristiky. 5 žen a 7 mužů splnilo zvolená kritéria věku, pestrosti sociálního složení co do vzdělání a všichni patří do „starousedlíků“, kteří zažili vývoj zkoumaných jevů a jejich vazeb v čase od zabydlení sídliště dodnes. Popisuje časový harmonogram pozorování, svůj pracovní deník, získání autorizovaných informovaných souhlasů respondentů, sady návodných otázek i volnost při formulování odpovědí, členění řešeného území na účelově vymezené segmenty se specifickými vlastnostmi, problémy spojené s vlastním průzkumem v lokalitě a protokol o výzkumu a výsledcích. Podrobně popisuje i postup svých pozorování nejen fyzického prostředí lokality, ale i chování lidí v něm, podrobný je výčet použitých technických prostředků pro zápis výsledků pozorování, pro záznam zvuku i obrazu. Vše je zdokumentováno také v neuvěřitelně četných přílohách práce. Výsledky jsou pak shrnuty ve třech souborech – textovém, obrazovém a mapovém.

Diplomant v metodické části popisuje průběh výzkumu, zejména vlastního pozorování v terénu, vedených rozhovorů a dotazníkových šetření, analýzu výsledků a jejich kódování pro souhrnné zpracování. Výsledky jsou shrnuté v přílohách jak pro jednotlivé respondenty, tak souhrnně, a také v závěrech z vlastních pozorování. Diplomant popisuje, jak se zkoumané jevy a předměty kódování vyvíjely i v průběhu práce, díky odhalování nových pohledů a souvislostí při polostrukturovaných pohovorech s respondenty, i při studiu dalších pramenů. Autor se nevyhýbá ani výčtu omezení, která práci provázela a kterých si je vědom. Samostatná kapitola práce je věnována etice výzkumného šetření.

Část analytická obsahuje úvodní slovo ke způsobu prezentace výsledků a vlastní výsledky výzkumu v obou hlavních součástech. Výsledky jsou prezentovány v subkapitolách „Vývoj sousedství v čase a faktory ovlivňující podobu a vývoj sousedství“ (faktory ovlivňující podobu a vývoj sousedství, proměny sousedství v čase, reciproké působení vývoje sousedství), „Vliv fyzického prostředí“ (nedostatečného čištění parteru, absence průběžné údržby, oprav a modernizace fyzických stavebních fondů i veřejné zeleně), „Důsledky negativního vývoje sousedství“ (fragmentace domovních společenství, ztráta vztahu k místu bydliště, oslabení kontroly veřejného prostoru obyvateli a bezpečí v něm, rostoucí kriminalita a vandalismus, netečnost ke stavu a poškozování nebo znečišťování prostředí), „Současný stav sousedství“ (díky změnám vlastnických poměrů a četné obměně uživatelů bytů převládá nalezené mnohdy až velmi dichotomické rozdělení domovních společenství na skupiny původních obyvatel a později příchozích, oslabování vazeb v čase, mnohdy až jejich úplné upozadění či vyprázdnění (pobývají na významu)).

Kapitola „Závěrečné shrnutí nabytých poznatků“ pak shrnuje faktory, které zapříčinily specifický vývoj susedství ve studované lokalitě. Postupující fragmentace původních domovních společenství, v důsledku poklesu rezidenční stability, je přítomna ve všech analyzovaných případech. Dochází k úpadku susedské sítě, mezilidské vazby ochabují a význam lokálního společenství upadá. Původní funkce susedství se vytrácejí, pocit přináležitosti i komunity klesají. Anonymita a izolace naopak narůstají. Jako jeden z hlavních faktorů poklesu rezidenční stability (a příčiny proměny susedství) se ukazuje úpadek fyzického stavu studované lokality. Potvrzuje se tak role situovanosti studovaného fenoménu v podobě fyzického prostředí. Kvalita fyzických struktur studované lokality vykazuje reciproký vztah vůči kvalitám v rovině sociální. Analogicky tak lze ve sledovaném případě souběžně pozorovat úpadek ve dvou rovinách, které jsou vzájemně velmi provázané. Je zřejmé, jak tíživý dopad má úpadek místa v dimenzi emocionální, zde ve smyslu ztráty pocitu domova a vřelého vtahu k místu bydliště. V kapitole „Výsledná teorie“ pak diplomant předkládá dva možné stupně abstrakce získaných poznatků a zjištění: První, podrobnější, se snaží o holistický výklad reálií konkrétní lokality a občanské komunity na tomto sídlišti, druhý o zobecnění pro podobné situace panelových sídlišť a jejich občanských komunit v celé zemi a obdobných situacích i jinde. Oba jsou ilustrovány schémata vzájemného ovlivňování občanské komunity a prostředí. V následné „Diskuzi“ dochází diplomant k závěru, že výzkum a jeho výsledky v obou hlavních větvích zkoumání přinesl informačně velmi bohatý popis vývoje susedství v čase a potvrdil teoretický předpoklad, že stav a vývoj prostředí a vztahy v občanské komunitě zkoumaného souboru a úrovně jejich susedských vztahů navzájem velmi souvisí. Práce také napomohla pochopit širší kontext studovaného fenoménu. Za pravděpodobně zcela nejdůležitější považuje autor práce postupnou proměnu sociální i fyzické dimenze susedství, která pravděpodobně v mnohém odráží i proměnu (nejen) české společnosti po změně státního režimu (tedy po roce 1989).

Práce ilustruje názorně, jak důležité je zapojit do projektování měst, jejich obytných souborů, staveb i veřejných prostorů spolu s architekty urbanisty kromě obvyklých specialistů i sociology, a jak důležité je poučení z vývoje již realizovaných souborů staveb a veřejných prostranství pro developery i veřejnou správu. Nepřímo dovozuje, že vedle pořizovacích investičních nákladů, kde zdánlivě „úspory“ mohou vést k nízké životnosti a rychlé degradaci prostředí, by stejnou, ne-li vyšší roli měly hrát náklady na čištění, průběžnou údržbu, opravy, modernizaci namísto nárazových nákladných rekonstrukcí, omezujících uživatele. Připomíná, že je třeba důležitou roli přisuzovat ve výstavbě prostorovým souvislostem vlastnictví a užívání staveb i veřejných prostorů, jejich správě. Významnou roli v této souvislosti může sehrávat veřejná sociální kontrola vlastních obyvatel jako doplněk pro institucionální dohled městské nebo státní policie. Veškerá kladná hodnocení se v rozhovorech vztahují výlučně na různě velké skupiny původních obyvatel (umístěných zpravidla v rámci jednoho vchodu, popř. domu), kteří v místě svého bydliště setrvali. Pro kolektiv původních obyvatel je typická jistá skupinová identita, která vyplývá především z dlouhodobého pobytu, sdílené zkušenosti a dnes zejména ze společných cílů. Těmi je především zájem o náležitou správu domu, který je mnohdy umocněn i v čase vybudovaným vztahem k místu bydliště a lokalitě třídy. Skupinu

později příchozích obyvatel, popř. dočasně přebývajících, pak charakterizuje absence zájmu o integraci do původního společenství. Až na velmi sporadické výjimky se později přicházející lidé nesnaží začlenit, nekomunikují se skupinou starousedlíků a velmi často se neúčastní domovních schůzí ani jiných jednání. Mnozí pak svým bezohledným, až vulgárním chováním vyjadřují absenci jakéhokoliv vztahu k místu, kde se jejich bydliště nalézá. Uživatelé podnájmu pak nekomunikují se svým okolím zpravidla vůbec, a příslušní majitelé pronajímaných bytů jednají s bytovými družstvy nebo společenstvími vlastníků obvykle až v případě, když se vyskytnou nějaké závažnější problémy, mnohdy však nekomunikují vůbec. Je otázkou, do jaké míry je určitými faktory motivováno výše popsané chování. V očích vyslechnutých respondentů je výše uvedené projevem převážně prostého nezájmu, pasivity a lhostejnosti (nezodpovědnosti). Zjevné napětí mezi oběma výše popsanými skupinami se nejvíce projevuje frustrací starousedlíků, plynoucí z neschopnosti náležitým způsobem spravovat dům, popř. jeho okolí, přičemž míra této frustrace je diferencovaná podle míry změn dílčích komunit v domech, někde i sekcí („vchodů“) jednoho domu. Práce pak popisuje i funkce vyplývající ze susedství, s různou mírou narušení, významem přisuzovaným susedství, Je tedy otázkou, která bude možná v očích mnoha zavánět sociálním inženýrstvím, jak a do jaké míry by měla např. bytová družstva, společenství vlastníků nebo města zabezpečit nejen bezproblémové soužití obyvatel, ale také i žádoucí rozvoj susedských vazeb. Osoba řešitele výzkumu je přesvědčena o bezpodmínečné nutnosti studia fenoménu susedství v dlouhodobé perspektivě a pokud možno za pomoci kombinace kvalitativní i kvantitativní výzkumné metody. Autor diplomové práce je přesvědčen, že nalezení oné optimální hranice, míry cíleného zásahu, která je funkční a současně i vyhovující, bude vždy velice obtížné, což však neznamená, že by příslušné instituce, útvary (úřady, bytová družstva, developři...) a odborníci (architekti, urbanisté, sociologové...) měli rezignovat a dlouhodobě neusilovat o její nalezení. Diplomant věnoval značné úsilí a značnou část textu teoretickému základu a metodikám používaným v podobných průzkumech. Uvádí v textu četné odkazy na prameny a v seznamu použité literatury je neuvěřitelně vysoký počet autorů a děl, vztahujících se k tématu, tuzemských i zahraničních. Pokud skutečně tento objem literatury byl jen letmo prolistoval, je to obdivuhodný výkon. Komentáře autora k obsahu těchto děl, porovnání jejich přístupů ke společenské i fyzické realitě a metod jejich zkoumání dokládají, že se v nich dobře orientuje a byl i výborně veden vedoucím práce. Diplomant se v práci zabývá všemi aspekty a tématy dlouhodobě udržitelného rozvoje zkoumané lokality a komunity, jak jsou formulovány v Aalborských závazcích pro hodnocení sídel, tedy veřejnou správou, územním rozvojem, životním prostředím, výrobou a spotřebou, dopravou, veřejným zdravím, místním podnikáním, vzděláváním a výchovou, kulturou a samozřejmě nejvíce sociálním prostředím a širšími souvislostmi. V tomto smyslu je práce skutečně komplexní.

Diplomní práce také vykazuje vysokou jazykovou i grafickou úroveň vyjadřování, prakticky bez chyb. Počet, obsahová úroveň a komplexnost četných textových, obrazových a mapových příloh je vyčerpávající a dobře ilustruje obsah vlastní práce.

Práce má všechny žádoucí formální náležitosti, jako jsou čestné prohlášení o původnosti textu a o korektním citování pramenů, český i anglický souhrn, klíčová slova, seznam příloh. Má logické členění do kapitol, seznam použité literatury a dalších pramenů, vzory osnov pro pohovory, přes rozdílnost odpovědí respondentů zajistil jejich jednotné zpracování pro kódování a vyhodnocení. Obsahuje seznam příloh, nikoliv seznam zkratk, neboť v práci žádné (až na všeobecně známou zkratku ZŠ pro základní školy v protokolech průzkumu) nepoužívá, což prospívá srozumitelnosti textu i pro laika.

Celkový přínos práce nedokážu odborně posoudit pro samotnou sociologii. Ale pro architekta urbanistu a územního plánovače, pro developery a pro veřejnou správu má práce obrovskou hodnotu v apelu, aby se tyto profese a tito pracovníci zabývali i dosud podceňovanými aspekty výstavby měst a obcí, obytných souborů a budov - nejen z hledisek tradičních souvisejících speciálních profesí, týkajících se občanského a technického vybavení, dopravy a dopravní obsluhy, vybavení parteru veřejných prostranství, zeleně, ale i z hlediska uživatelských potřeb a utvářených vztahů v občanské komunitě uživatelů, jejich možným vývojem v čase. Práce se dotýká i změn ve vlastnických poměrech a oslabení významu pojmu „veřejný zájem“ po roce 1989. Práce také ze zcela jiné perspektivy navozuje požadavek na kvalitu a trvanlivost konstrukcí, použitých materiálů, na důležitost průběžné, nikoliv kampaňovité údržby stavebních fondů i zeleně. Připomíná architektům nepřímo i důležitost měřítka staveb, stresových faktorů, vyplývajících z hustoty zastavění, nezvládnutí veřejných prostorů, nekvality povrchů komunikací, nevybavení parteru i pro pohyb lidí se ztíženou schopností orientace a pohybu. To vše jsou nesporné přínosy pro praxi veřejné správy i projektové sféry. Z těchto důvodů doporučuji práci k obhajobě a navrhuji následné hodnocení.

Bodové a známkové hodnocení: 20 bodů, výborně

Otázky k diskuzi před komisí pro obhajoby:

V družstevních nebo nájemních panelových domech z doby před Listopadem 1989 žije v ČR velká část populace a ani po roce 1990 se část nové bytové výstavby od této formy velkých nájemních nebo společně vlastněných domů neodklonila.

Domníváte se, že by změna měřítka povolaných nových staveb, která by v jednom objektu neobsahovala stovky, ale např. jen do 10 - 12 bytů pro vlastnické bydlení, kde by byla naděje na stabilnější obsazení a vzájemné poznání sousedů, a kde by fungovala neformální kontrola i přiléhajícího vlastního pozemku k této nemovitosti, mohla přinést zlepšení popisované situace?